

АЛЛА ХОМЕНКО

(Полтава)

СУБ'ЄКТНІСТЬ ЯК ПРОВІДНИЙ ПРИНЦИП ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Проаналізовано проблему здійснення виховання особистості на основі принципу суб'єктності, обґрунтовано необхідність створення вихователем умов розвитку і саморозвитку учня на різних рівнях його суб'єктного буття. Схарактеризовано сутність категорії суб'єктності у вихованні, визначено умови реалізації принципу суб'єктності у вихованні особистості.

***Ключові слова:** особистість, суб'єктність, форми суб'єктності особистості, відображення суб'єктності, умови реалізації принципу суб'єктності.*

Трансформаційні процеси, що відбуваються в освітньо-виховному просторі України, на перший план висувують проблему Людини як реального суб'єкта історичного процесу і власної життєтворчості. В умовах глобалізації суспільства основним виміром, сутністю дієвих перетворень є розвиток Особистості, створення умов для виявлення і розкриття всіх її потенціалів, оскільки цей процес виступає визначальним критерієм прогресивності держави.

Системна трансформація виховання відповідно до "Національної стратегії розвитку освіти на 2012-2021 роки" пов'язана, насамперед, із якісною перебудовою соціально-педагогічних відносин дорослих і дітей на основі усвідомлення зміни їх ролей і функцій у суспільстві у зв'язку зі зміщенням акценту на розвиток суб'єктності особистості, педагогічну підтримку, індивідуальний супровід й допомогу дитині у вирішенні її проблем, використання нових підходів у вихованні – акмеологічного, феноменологічного, герменевтичного, позиційного, синергетичного тощо. Цей процес супроводжується загостренням соціально-педагогічних суперечностей: між об'єктивною потребою держави у фізично-здорових, духовно-моральних, інтелектуально розвинених громадянах країни і значним зниженням рівня фізичного і психічного розвитку дітей; між прагненням дітей досягти нового рівня життєвої самостійності і соціальної активності і жорстким тиском інформаційного простору; між створенням психолого-педагогічних умов для особистісно орієнтованого виховання і багаточисельними деструктивними впливами соціуму. Тому проблема суб'єктності у вихованні набуває особливої актуальності й гостроти.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що проблема суб'єктності є предметом міждисциплінарних пошуків вітчизняних і зарубіжних учених та досліджувалася: як предмет філософського осмислення (М. Бахтін, М. Бердяєв, В. Вернадський, В. Зеньковський, М. Каган, А. Камю, Ж. Сартр, В. Соловйов, П. Флоренський, Е. Фромм), психологічного вивчення (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, А. Асмолов, А. Брушлінський, Л. Виготський, І. Зімня, О. Леонтєв, А. Маслоу, В. Петровський, К. Роджерс, С. Рубінштейн, В. Слободчиков), педагогічного аналізу (А. Бойко, І. Бех, Є. Бондаревська, П. Каптерев, А. Мудрик, В. Серіков,

В. Сластьонін, В. Сухомлинський, Н. Щуркова). Мета нашого дослідження полягає у виявленні й обґрунтуванні умов реалізації принципу суб'єктності у вихованні особистості.

Філософія розглядає суб'єктність як якісну характеристику людини, яка у процесі взаємодії зі світом оволодіває різноманітними видами й формами діяльності, детермінуючи одночасно свій власний розвиток. У психології суб'єктність трактується крізь призму "Я-концепції" і пов'язується з рефлексивним мисленням, виявленням і розкриттям сутнісних сил особистості, визначенням і реалізацією стратегії діяльності, керівництвом власним розвитком, повним використанням своїх здібностей і можливостей. С. Рубінштейн обґрунтовує суб'єктність як самостійну активність, саморух, усвідомлену саморегуляцію особистості [6, с. 351].

Категорія суб'єктності у вихованні визначається дослідниками як активна, цілеспрямована, ініціативна, творча і конструктивна позиція особистості у повсякденній життєдіяльності. А. Бойко зазначає, що "... в основі суб'єктності лежить визнання самотності й самоцінності кожної особистості як індивіда, наділеного своїми неповторними природними даними, суб'єктивним соціальним досвідом і компетенціями, здатного до ініціативи, активності та самостійності як суб'єктно-можливої основи існування людини" [2, с. 15]. А. Бойко обґрунтовано доводить, що виховання особистості здійснюється на основі суб'єкт-суб'єктних відносин, які визначаються знаннями, культурою, педагогічно доцільною емоційно-вольовою сферою та поведінкою передусім двох головних суб'єктів – учителя й учня та вбачає сенс виховання у створенні умов для розкриття природних задатків дитини, їх розвитку і збагаченні, організовуючи "саморух" особистості.

Отже, ставлення до дитини як до суб'єкта, носія індивідуальної й особистісної активності, створення умов для її саморозвитку є головною ознакою гуманного особистісно орієнтованого виховання. Характер взаємодії вчителя й учня у навчально-виховному процесі детермінує сходження особистості дитини до пріоритетів власного світу цінностей і цінностей суспільства, сприяє набуттю значущих якостей, життєвих позицій. Результативність цього процесу виявляється у послідовних позитивних змінах, що відбуваються у полі спілкування, діяльності, поведінки і відносин учня – його особистісному зростанні. Виховання в цьому контексті здійснюється як процес педагогічної допомоги дитині в становленні його суб'єктності, культурній ідентифікації, соціалізації, життєвому самовизначенні [3, с. 140].

Зіставно-порівняльний аналіз наукових пошуків учених приводить нас до висновку – поза особистістю суб'єктності не існує, становлення суб'єктності учня в процесі виховання відбувається через активно-перетворюючу взаємодію з учителем, що сприяє ціннісно-змістовній діяльності й спілкуванню дитини, усвідомленій моральній саморегуляції у відносинах з іншими. Найвищою формою суб'єктності є особистісне осмислення, що надається власним діям, вчинкам, характеру спілкування, подіям і явищам.

Є. Бондаревська, обґрунтовуючи концепцію виховання дитини як людини культури, визначає базові виховні процеси, що сприяють становленню дитини як суб'єкта життя, історії та культури: 1) життєтворчість (включення дітей у вирішення актуальних проблем власного життя, навчання технологіям його зміни й створення власного життєвого простору); 2) соціалізація (входження дитини

в життя суспільства, засвоєння різних способів життєдіяльності, розвиток духовних і практичних потреб, здійснення життєвого самовизначення); 3) культурна ідентифікація (затребуваність культурних властивостей особистості, допомога у набутті рис людини культури); 4) духовно-моральний розвиток (оволодіння загальнолюдськими нормами моралі, формування внутрішньої системи моральних регуляторів поведінки); 5) індивідуалізація (підтримка самобутності особистості, її індивідуальності, розвиток творчого потенціалу становлення особистісного образу дитини) [3, с. 163-164]. При цьому суб'єктність виступає ядром особистості людини культури і забезпечує її цілісність, єдність і міру свободи, гуманності та життєтворчості. Таким чином, гуманна, духовно-моральна, творча виховальна взаємодія вчителя й учня є відкритою системою для становлення суб'єктних якостей особистості.

Н. Щуркова розглядає виховання як цілеспрямований, організований професіоналом-педагогом процес сходження дитини до культури сучасного суспільства, як розвиток здатності жити в ньому й свідомо будувати своє життя, гідне Людини [8, с. 4-5]. У цьому контексті вчитель виступає носієм культури, що створює умови для входження дитини в культуру, формуючи тим самим образ життя. У цьому визначенні виховання закладено принцип суб'єктності, який орієнтує всіх суб'єктів виховного процесу на вибір моральної позиції, на відповідальність за цей вибір, на творчість.

Організація виховного процесу за принципом суб'єктності передбачає виявлення й створення вихователем умов розвитку і саморозвитку учня на різних рівнях його суб'єктного буття. В. Петровський визначає розвиток особистості як становлення особливої форми цілісності, що включає в себе чотири форми суб'єктності: суб'єкта вітального (життєвого) ставлення до світу, суб'єкта предметного ставлення, суб'єкта спілкування та суб'єкта самосвідомості. "Розвиваючись як особистість, людина розвиває свою власну природу, привласнює і створює предмети культури, коло значущих інших, проявляє себе перед самим собою (...), що свідчить про вступ його у чотири світи – "Природа", "Предметний світ", "Світ іншого", "Я сам" [5, с. 233-234].

Цілком погоджуючись із цими визначеннями і положеннями, вважаємо доцільним додати, що процес становлення суб'єктності особистості – багаторівневий процес, який передбачає сходження дитини від природно-предметного світу – до світу Іншого, що виступає умовою людського буття – до філософського осмислення світу в цілому і до сходження до самого себе. Суб'єктність особистості учня неможливо розвивати без наявності суб'єктності особистості вчителя, оскільки він, усвідомлюючи себе носієм волі, гуманних відносин, спілкування і діяльності володіє здатністю вибудовувати суб'єктну позицію у взаємодії з учнем. Без цього неможлива реалізація ідеї гуманістичного виховання у навчально-виховний процес сучасних загальноосвітніх навчальних закладів.

Також виховання на основі принципу суб'єктності вимагає від учителя сприяння учневі в осмисленні власних дій і вчинків, передбаченні їх наслідків для інших людей і власного життя, усвідомленні власного "Я", що в цілому допомагає в здійсненні дитиною осмисленого вибору життєвих рішень. На зовнішньому рівні побудова виховного процесу на основі принципу суб'єктності передбачає надання дитині свободи у виборі засобів, форм і методів життєтворчості шляхом створення атмосфери довіри, співробітництва і взаємоді-

помоги. Потрібно зазначити, що як власний проект, людина існує настільки, наскільки здатна реалізувати себе як суб'єкт культури, історичного процесу, власного життя. Тому навчання життєтворчості є метою гуманної взаємодії вчителя й учня.

Логіко-теоретичний аналіз наукових джерел, зіставно-порівняльний аналіз характеру відносин учителів і учнів у практиці виховання дозволяє виокремити умови, дотримання яких забезпечує реалізацію принципу суб'єктності у вихованні особистості:

- формування суб'єкт-суб'єктних відносин учителя й учнів (А. Бойко), що є першоосновою й головною умовою виховання особистості; вони розвивають перцептивне, емоційне і когнітивне відображення учителем та учнем один одного, дозволяють здійснити найголовніше – усвідомити школяреві неспівпадіння його "Я – реального" і "Я – ідеального", без чого не можуть відбуватися об'єктивно його саморозвиток і самооцінка [2];

- індивідуально-гуманістичний підхід на основі домінанти особистісно орієнтованого виховання – виховних позицій розуміння, визнання й прийняття дитини (І. Бех), що розширює значущий простір життя дитини, спонукає до духовно-моральної творчості [1, с. 37];

- функціонування діяльнісного виховного середовища навчального закладу – багатогранного поліфункціонального утворення, динамічної системи впливів та умов соціально-просторово-предметного середовища, що надає дитині можливість розвиватися на різних рівнях суб'єктного буття;

- систематична організація різнопланової соціально-значущої практичної діяльності і спілкування дітей, що включає їх у багатопланові відносини й сприяє цілісному розвитку особистості;

- стимулювання ініціативності ціннісно-змістовного спілкування з іншими, постійне підкреслення в поведінці учня активного гуманного творчого начала, що спонукає до позитивної самооцінки власної особистості й визнання унікальності й цінності особистості іншого;

- створення поля впорядкованої свободи дитини (О. Кононко), урахування специфіки процесу опредмечення цінностей на особистісному рівні.

При цьому потрібно врахувати, що тільки суб'єкт-педагог здатний сформувати суб'єкта-учня: "У вихованні все повинно ґрунтуватися на особистості вихователя, тому що виховна сила виливається з живого джерела людської особистості. Ніякі устами, програми, ніякий штучний організм закладу, як би хитро він не був придуманий, не може замінити особистості у справі виховання", – стверджував класик вітчизняної педагогіки К. Ушинський [7, с. 25].

Здійснення виховання особистості на основі принципу суб'єктності детермінує виникнення специфічного феномену взаємодії вчителя й учнів – відображення суб'єктності, який уперше детально проаналізовано В. Петровським [5].

Відображена суб'єктність – це ідеальне представлення однієї людини в життєдіяльності іншої. Відображаючись у свідомості учнів, учитель виступає як діяльнісне гуманне начало, що сприяє розширенню і поглибленню світогляду, зміні морально-естетичних поглядів, формуванню нових спонук у діяльності, спілкуванні і поведінці, виникненню раніше не відчуваних позитивних переживань, одночасно є основою і наслідком його активності.

Відображення суб'єктності відноситься до феноменів поведінки особистості. Поняття „відображеної суб'єктності” у загальному плані визначається як „буття в іншому і для іншого”. Його суть полягає в тому, що учень переживає присутність вчителя у значущій для себе ситуації. У процесі гуманної взаємодії транслююча суб'єктність вчителя приводить до змістовних перетворень в особистості учня. Таким чином, учитель відкривається учням як значуще для них інше джерело розвитку нових гуманних особистісних смислів, в цьому феномені втілюється об'єктивна представленість особистості вчителя в життєдіяльності учнів.

Феноменологія відображеної суб'єктності охоплює три взаємопов'язані групи явищ:

Міжіндивідуальний вплив. Активізуючим началом тут є актуальний образ значущої іншої людини – образ учителя, який утворюється в умовах безпосередньої гуманної взаємодії з ним. Це, по-перше, результат спрямованого впливу: вчитель ставить перед собою задачу досягти бажаного результату (наприклад, справити враження на учнів, або спонукати до виконання певної справи) і реалізує свій задум. По-друге, у процесі гуманної взаємодії дуже часто це результат непрямого впливу: вчитель не прагне викликати певну реакцію в учнів, проте обумовлює позитивні зміни у спілкуванні, діяльності і поведінці учнів. Змінюється динаміка розумової діяльності, наприклад, підвищення рівня креативності, перцепції (зниження порогу чутливості), когнітивної складності, зрушення в емоційних проявах (послаблення агресивності).

Ідеальний інший. Відображена суб'єктність виступає тут як дієвість уявлень пам'яті дитини або її уяви. Носій відображеної суб'єктності, у даному випадку учень, відкриває в собі так би мовити два смислових і разом з тим силових центра – „Я” та „Інший в мені”. Навіть коли взаємодія з учителем, який оцінювався як значущий інший, припинила своє існування (дитина з молодшої школи перейшла до середньої, а потім до старшої), переживання буття вчителя початкових класів у внутрішньому світі учня може надовго зберігатися. Таке явище може спостерігатися у середній і старшій школі, коли вчитель є референтною особистістю.

Перетворене Я – персоналізація. У цьому випадку фактично знімаються діалогічні форми зв'язку між індивідом і значущим іншим. Учитель отримує ідеальну представленість у життєдіяльності учнів. Сутність персоналізації особистості вчителя полягає у дієвих перетвореннях інтелектуальної, афективної та сфери потреб учня, які відбуваються у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Таким чином, формування виховальної взаємодії вчителя й учнів на основі принципу суб'єктності дозволяє забезпечити якісно новий рівень розвитку особистості учня – рівень самопрограмування і творчого здійснення свого життя. „Коли змінюється філософія людини (її природи, її цілей, її мети, її реалізації), – зазначав А. Маслоу, – тоді змінюється все, а не лише філософія політики, економіки, етики й аксіології, філософія міжособистісних стосунків і самої історії. Змінюється й філософія освіти, психотерапії й особистісного розвитку, теоретичні уявлення про те, як допомогти людині стати тією, якою вона може і якій їй слід стати” [4, с. 211]. Тому школа ХХІ століття – це школа самореалізації особистості, школа життєтворчості, полікультурного виховання, що функціонує на гуманних засадах і визначає своїм пріоритетом розвиток креативної особистості, здатної виступати активним суб'єктом власної

життєдіяльності. Саме ідеї життєтворчості повинні стати центральними у навчально-виховному процесі, що забезпечить розвиток в учнів ключових компетентностей, необхідних для самостійного життя, виконання професійних та соціальних функцій.

До подальших напрямів здійснення дослідження цієї проблеми вважаємо за доцільне віднести формування суб'єктної позиції педагога, у якого сформовані особистісно-світоглядні основи професійної діяльності; створення програми і відповідної методики формування суб'єктної позиції школяра в процесі власної життєтворчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Виховання особистості / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Бойко А. М. Феномен "суб'єкт-суб'єктні відносини" – стратегія подальшого розвитку педагогічної теорії і практики / Алла Микитівна Бойко // Гуманізація навально-виховного процесу : зб. наук. праць. – Спецвипуск 8. – Ч. I. – Слов'янськ : СДПУ, 2012. – С. 3-17.
3. Бондаревская Е. В. Педагогика : личность в гуманно-ориентированных теориях и системах воспитания / Евгения Васильевна Бондаревская, Сергей Владимирович Кульневич. – М. – Ростов н/Д, 1999. – 560 с.
4. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики / Абрахам Маслоу. – СПб : Евразия, 1997. – 430 с.
5. Петровський В. А. Личность в психологии : парадигма субъектности / Вадим Артурович Петровский. – Ростов - н/Д, 1996. – 512 с.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб : Издательство "Питер", 2000. – 712 с.
7. Ушинський К. Д. Человек как предмет воспитания : опыт педагогической антропологии / Константин Дмитриевич Ушинский. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 576 с.
8. Щуркова Н. Е. Воспитание : новый взгляд с позиций культуры / Надежда Егоровна Щуркова. – М., 1997. – 78 с.

АЛЛА ХОМЕНКО

СУБЪЕКТНОСТЬ КАК ВЕДУЩИЙ ПРИНЦИП ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ

Проанализирована проблема осуществления воспитания личности на основе принципа субъектности, обоснована необходимость создания воспитателем условий развития и саморазвития ученика на разных уровнях его субъектного бытия. Охарактеризовано сущность категории субъектности в воспитании, определены условия реализации принципа субъектности в воспитании личности.

Ключевые слова: личность, субъектность, формы субъектности личности, отраженная субъектность, условия реализации принципа субъектности.

ALLA KHOMENKO

SUBJECTIVITY AS A LEADING PRINCIPLE OF UPBRINGING OF PERSONALITY

Changes taking place in education and educational environment of Ukraine bring to the fore the problem of Man as the real subject of the historical process and his own life creation. Upbringing changes are associated with qualitative restructuring of social and educational relationships of adults and children. A change in their roles and functions in society is due to the shift of emphasis to development of individual subjectivity, educational support and individual support of the child. Pedagogy as a science has substantiated new upbringing approaches: subjective, acmeological, phenomenological, hermeneutic, position, synergistic.

The category of subjectivity in nurturing is defined by researchers as active, purposeful, proactive, creative and constructive position of the individual in everyday life. Contrastive and comparative analysis of scientific researches leads us to conclude – the subjectivity doesn't

exist beyond individual. Formation of a student's subjectivity in the process of upbringing takes place through active and transformative interaction with the teacher. It promotes value, meaningful and communication activities of the child, conscious moral self-control in the relations with people. The highest form of subjectivity is a personal interpretation their own actions, behavior, character of communication, events and phenomena.

Organization of the educational process on the basis of subjectivity involves the creation by the teacher of conditions for the student's development and self-development at different levels of his/her subjective existence. Complex personality development includes four forms of subjectivity: the subject of the life attitude to the world, the subject of substantive treatment, the subject of communication and the subject of self-awareness.

On the basis of logical and theoretical analysis we singled out the conditions which ensures the implementation of the principle of subjectivity in the upbringing of the individual: the formation of subject-to-subject relations of a teacher and the students; individually and humanistic approach based on the educational position of understanding, acceptance and adoption of the child; operation of the activity of the educational environment of the educational establishment; the systematic organization of diverse social and meaningful practice and humane communication between children; creating a field of ordered liberty of the child; taking into account the specifics of the process values objectification at the individual level.

Implementation of the upbringing of the individual on the basis of principle of subjectivity determines the emergence of a specific phenomenon of interaction between teachers and students – a reflection of subjectivity. The reflection of subjectivity is a phenomenon of a person's behavior that means in student's experiencing of the presence of teachers in meaningful for himself/herself situations. During the humane interaction broadcasting teacher's subjectivity leads to substantial changes in the personality of a student.

The phenomenology of displayed subjectivity involves three interrelated groups of phenomena: inter-individual influence (activating principle here is the actual image of the significant other person – the image of the teacher, which is produced in humane conditions of direct interaction with him/her) perfect heteroimage (long-term experience of being a teacher in the student's inner world), modified autoimage (personalization – the teacher gets the perfect representation in the student's life).

Thus, the formation of a foster interaction between teachers and students on the basis of the principle of subjectivity allows for a new level of the development of the personality of the student – level of self-programming and creative implementation of his/her life.

Keywords: *personality, subjectivity, forms of subjectivity of a personality, the displaying of subjectivity.*

Одержано 17.12.2013, рекомендовано до друку 20.12.2013.